

DOMONKOS LÁSZLÓ

451 Fahrenheit, 2011*A könyv sorsa*

„Elöntött a semmihez sem hasonlítható melegség, amit mindig érzek, ha sok könyvet látok együtt. Legjobban szeretnék ilyenkor henteregni, fürödni a könyvekben, szagolni a régi könyvek csodálatos porszagát, minden pórussal könyvet érezni... Milyen csodálatos dolog is egy könyv! Csak ül, ül a polcon, és nem látszik rajta semmi, egy szó sem szól. Azután az ember kinyitja... és akkor látja, hogy egy Caxton (a legelső angliai nyomdász – D. L.) van a kezében, egy főherceg, egy pápa!”

Szerb Antal sorai minden valamirevaló szellemi ember számára örökérvényűek – hogy újraolvasásuk után most mégis, hirtelen gondolatszökelléssel a nagyszerű francia rendező, Francois Truffaut egyik régi, Magyarországon 1969-ben vetített filmje, a Ray Bradbury-regény nyomán készült *451 Fahrenheit* jut eszembe: időszerűségében akár vészjelzésnek is fölfogható.

A *451 Fahrenheit* már címével is a könyvek veszélyeztetettségére utal: 451 Fahrenheit fok az a hőmérséklet, amelyen a könyvnyomó papír tüzet fog és elég. És talán emlékszünk: amire a film épül, az a könyv nélküli jövő nyomasztó víziója.

Több mint negyven évvel ezelőtt, meglehet, még olyan negatív utópiának tűnt mindez, aminek valószínűsége alig valamivel látszott többnek, mint *A majmok bolygója* vagy *A Marslakók támadása* által felvázolt prognózis. Azután mostanra már a könyvkultúra „mediatizációjáról” beszélnek honi vezető kultúrpolitikusok, és bármily borzasztó is minderről hallani: hosszú évek óta látjuk az úgynevezett digitalizáció, a számítógép mindenhatóságának megannyi jelét, az ún. hangos könyvekről vagy a vizualitás előbb videókkal, majd DVD-kkel betört, mindent elsőprő uralmáról nem is szólva. A könyvek meg közben szerényen és csöndben ülnek, csak ülnek a polcokon, és nem látszik rajtuk semmi, egy szó sem szólnak.

A Truffaut-filmben a könyvekben rejlő ismeretek titkos gyúanyaga jelenti a legnagyobb veszélyt az uralkodó rend számára. Ezt megelőzendő, meg kell hát semmisíteni őket: a tűzország könyvégető különítményei könyörtelenül és folyamatosan csapnak le a szabad gondolkodás, az önálló emberi szellem jelképeire, azaz a könyvekre. Ellenállók persze, mint mindig, vannak. A harc megindul.

Jó négy évtizeddel később akár fölényesen el is mosolyodhatunk a *451 Fahrenheit* naivitásán. Túl azon, mekkora idő- és energiapocsékolás egy ilyen permanens hadjárat, a tűzoltókocsik, a szükséges anyagok költsége, a tűzörök fizetése – csupa fölösleges, megtakarítható kiadás –, a kulturált és oh, az annyira eurokonform világban természetesen semmi szükség ilyen durvaságra, ilyen drasztikus, kirekesztő és szélsőséges eszközökre, terrorra, megfélemlítésre, hatalmi erőszakra. Fordítsuk figyelmünket inkább Neumann János találmányának nagyszámú követőjére, az informatikusok, rendszergazdák, programozók növekvő, rohamosan fejlődő, rendkívül ígéretes társadalmának mind szenzációsabb teljesítményeire. A digitalizáció, a mediatizáció és egyéb varázsszavak hatása

és következményeinek összessége nem mérhető a legkorszerűbb lángszóró teljesítményéhez sem. És lám, az első látványos eredmények már a kilencvenes évek második felében jelentkeznek: „megvan az nekünk videón?”, kérdezi a kislányunk vagy a kislányunk, ha ajánlottan elolvasandó könyvekről beszélünk nekik, az *Egri csillagoktól* a *Tüskevár*ig és tovább. Az ezredforduló után tíz évvel pedig több felmérés szerint tíz magyar emberből négy olvas könyvet, de havi rendszerességgel ezeknek is csak az egyötöde. Arról nem szól a fáma, sőt felmérés sem, hányan „gépeznek” ehelyett, pláne mennyien bambulják a kereskedelmi tévék állatságait meg a hollywoodi szemétdömping videó- és DVD-áradatait – de következtetni minderre persze jócskán lehet... végtére is, mint Márai prófétikus előérzettel írta már 1941-ben a *Kassai őrző*rában, „mennyivel egyszerűbb képekből értesülni a világ soráról, mint elolvasni egy cikket vagy egy tanulmányt”.

Közben tudós elemzők már hosszú évek óta a Gutenberg-galaxis végét emlegetik.

Truffaut filmjében a főhős – előléptetés előtt álló, tehetséges fiatalember, a tűzörség megbecsült tagja – napról napra részt vesz a rituális könyvégető körutakon, és egy alkalommal találkozik egy tanárnővel, aki rövid időn belül teljesen kiforgatja magából. Egész világa, életfelfogása, gondolkodásmódja merőben új, és egy darabig úgy tűnik, túl sok a férfinak. Azután éppen ebből, innen bomlik ki az ellenállás. A szerelem, nem árt még idejekorán emlékeztetni, igen veszedelmes fegyver. Olykor még a szónál is veszedelmesebb. Mert éppen azt idézi elő, a szót inspirálja, azt szüli meg.

A napjainkra előállt helyzet háromféle szemszögből is katasztrofális. A már említett riasztó felmérési adatokból a modern hadviselés támadóinak roppant eredményes ténykedése bomlik ki előttünk, akár csak a monitoron klikkelés után egy új weboldal kezdőlapja: az örök emberi gyengeség a kényelmesebbnek látszó „korszerű”, a mégoly igénytelen, de tetszetős ismeretlen iránt. Ami csak felfokozta a könyvek iránti közönyt és a televízió már idestova fél évszázados „bambaképző” munkálkodásának hatékonyságát. A második az úgynevezett társadalmi közeg, a reklámok, a közszellem, a közbeszéd világa, ahol nem Szolzsenyicin életműve vagy Déry Tibor hatvanas évekbeli novellisztikája, – de még csak nem is a mindenkori ünnepi könyvhét évente egyszer protokollárisan elintézett eseménysora áll a középpontban. És végül, de távolról sem utolsósorban: minden, a könyvekkel kapcsolatos tevékenység – írás, könyvkiadás, könyvterjesztés, könyvkritika – lezülése, végezetes elüzletiesedése és eljelentéktelenedése. Ez az új, evilági és alvilági szentháromság az úgynevezett rendszerváltás két évtizede alatt tökéletesen elegendő volt arra, hogy a mindinkább közhelyszerűen elhangzó „habent sua fata libelli”, a könyveknek megvan a maguk sorsa szállóigéjét így változtassuk meg: a könyvek sorsa a 451 Fahrenheit fok rémképe, XXI. századi változatban.

Ha sorra vesszük az említett szempontokat, az úgynevezett örök emberi tényező könyvekhez kapcsolható hordozói, vagyis maguk az olvasók látszólag könnyen az áldozatok kategóriájába sorolhatók. A mindenkori olvasó tudvalevően tárgya és egyben elszennvedője is a körülményeknek: a legszörnyűbb nyílt diktatúrák idején, az orosz hódoltság Rákosi Mátyás helytartó bűnbandája által gyakorolt rémuralma alatt joggal írhatta Nyugatról a fájdalmas együttérzéssel haza figyelő Cs. Szabó László, hogy a kommunistáknak enyhén szólva leesett az álluk, amikor az átmeneti enyhülés idején, 1954-ben látták, hogy „a koldusbotra jutott magyarság árvízként dől” azokra a szellemi javakra, amelyeket hosszú éveken át elzártak előle: amint végre egy s más megjelent, tízezerrel fogytak még a drágább könyvek is, nagy klasszikusaink éppúgy, mint az akkori

kortárs írók munkái. „Tudja a magyar ember jól, mi kell az elméjének s a szívének”, kommentálta elégedetten Cs. Szabó. Meg is lett mindennek az eredménye: egy olyan dicsőséges forradalom és szabadságharc, amely páratlan a legújabb kori emberi történelemben. Csakhogy akkoriban, a forradalom előtt és alatt, sőt pár évig még utána sem – Magyarországon nem létezett egy derék skót, bizonyos John Logie Baird találmánya, nem volt még meg a Nagy Előd, a jelen iszonyatának korai előfutára, a mozgóképet nagy távolságra is közvetíteni képes berendezés, amelyet előbb televizornak neveztek, és amit imponáló technikai felkészültséggel sokszorosán, máig továbbfejlesztettek... És ez azt jelentette, hogy elhelyeztettek a jelenlegi helyzet kígyótojásai. Ezekből keltek ki Szakonyi Károly halhatatlan *Adásbibájának* hősei, akiket már maga Jézus Krisztus sem tud elrángatni a képernyő elől. Ahol kezdetben Albert Flóri cselei a magyar–brazilon meg Takács Marika frizurája, később Hofi Géza és Vitray Tamás nem lebecsülendő tömeghatást kiváltani képes személyisége, mára meg a *Való világ* és a túrhetetlen ilyen-olyan szappanopera-sorozatok együttese, bárgyú elmebetegsége körözte le látványosan Móricz Zsigmondot és Thomas Mannt, szimultán. Magányos örültek és jelentékeny mennyiségű sznobok persze maradtak. Ők jelentik a törzsközönséget évente a Vörösmarty téren és a harminc-negyven résztvevővel már sikeresnek mondott könyvbemutatókon, amelyeket egykoron, még indokolt terminussal, író–olvasó találkozónak neveztek. Elemi mennyiségű felkészültséggel is látható, mily könnyen is jön ki a felmérésekben az a tízből négy olvasó... Hogy a többi bűnös-é, vagy áldozat? Nézőpont kérdése, válaszolhatnánk. Ehelyett jó tanács gyanánt inkább újfent emlékeztetünk Truffaut remekére: a főhőst szerelme idővel elvezeti az ellenállás helyszínére, az erdőbe, ahol csoportokba verődött emberek sétálnak fel alá, az egyik úgy mutatkozik be, hogy ő a *Háború és béke*, a másik, hogy ő *A varázsbegy*, a harmadik, hogy *Az öreg balász és a tenger* személyesen és így tovább. Mindenki fejből tud egy nagy könyvet, amelynek, meglehet, már minden példányát megsemmisítették, de ők maguk, az emberek a könyvek. Ők a könyvbemutatók. A szabadságharc hadserege és tartalma is egyben.

Ha az úgynevezett közeget, a bennünket körülvevő külvilágot, közvetlen környezetünk állapotát és adottságait vesszük szemügyre: máris a második tényezőnél tartunk. A „mi urunk a pénz” totálissá lett univerzumában a könyvek a szegény és ebbéli minőségében tökéletesen fölösleges rokon szerepére kárhoztak, erről paradox módon nemcsak a kiadók – róluk és az úgynevezett könyvkiadásról később –, de éppen a pazar könyvpaloták és könyvárúházak meg a csillogó plázák könyvadásítóhelyei tanúskodnak a leglátványosabb bőbeszédűséggel. A választékról pedig, ami mennyiségben nagyjából az ezoterikától a lektűrarádaton át a szakácskönyvekig terjed, nem érdemes túl sokat szólni, az arányokról annál inkább. Egy-egy ilyen giga könyvplaccon jó, ha a rendelkezésre álló eladásítóhelyek tíz-tizenöt százaléka az irodalomé, beleértve az Újdonságok feliratú állványokat is. Ha azt nézzük, milyen könyveket hirdetnek az aluljárókban, a metróban, a különféle sikerlistákon, szórólapokon, prospektusokban, kiadói ismertetőtőkben, mik láthatók imponáló számban a kirakatokban – a kép több mint egységes: mindent, ami nem irodalom, ami nem magas kultúra, ami nem az emberi szellem nemes megjelenési formája. Következésképpen kijelenthető: mai világunkban a könyvre, lám, mégiscsak láthatóan igen nagy szükség van – csak éppen miféle? Formájára, küllemére nézve valóban könyvre erősen emlékeztető valamire mindenképpen. Igény felkeltve és folyamatosan fenntartva, pr, azaz piár a topon, vagyis a csúcson, hírverés, pro-

paganda, csinnadratta, amit akartok. És amit bemagyarázunk, beetetünk, azok között – házi ízesítésként – a már elemzett-kifejtett favoritokon túl ott van az az öt-hat magyarországi literaturikus selyemfiú is, akik szervesen kiegészítik a fenti üdvös és gigászi kínálatot. Aki másra, netán többre vágyik, menjen az erdőbe... ez itt a civilizáció, a modern világ, a trendi és a többi. Hogy eme alaphelyzet, e félelmetes arányú és intenzitású elhülyítési hadművelet merénylete mögül milyen uralmi érdek lógatja ki lólábát: megmaradt fantáziánkra, netán logikai érzékünkre bízom.

Ekkora szorításban a könyvekért felelős tényezők, az úgynevezett „könyvszakma” – s ebbe most a lehető legtágabb értelemben minden, a könyvekkel kapcsolatos ténykedést beleértve, az írástól a kiadáson-előállítás-terjesztésen át a kritikáig – leginkább egy kétségbeesett és tanácstalan, valaha sokkal jobb napokat látott félvilági nőhöz hasonlít, akit erőszakos kitarója zsarolással tette prostituálttá, a szerencsétlen meg próbálna, próbálgatna kitörni, de csak suta kísérletezgetésekre futja az erejéből. Valaha, a korábbi rendszerben ugyan szolgálóleányt akartak volna csinálni belőle, de ő, miként Petőfi írta, a szolgáltatásban is szabad vala – és legjobb tetteivel mindig hű maradt ifjúsága – a forradalom, a szabadságharc eszményéhez.

Az írók legjobbjai a Kádár-rendszerben is megfelelték annak az ideálnak, amit Thomas Mann *Tonió Kröger*ében Lizaveta Ivanovna úgy fogalmazott meg, hogy az irodalomnak megtisztító, megszentelő hatása van, út a megértéshez, a megbocsátáshoz és a szeretettséghez, a nyelv megváltó hatalmával együtt. Közben az irodalom művelői, akárcsak végtelen századokon át elődeik, küzdő katonák voltak, Zrínyi utóda volt Tamási Áron, Petőfié Utassy vagy Döbrentei, és itt most igen hosszú névfelsorolásnak kéne következnie, egészen a legutóbbi időkkel bezárólag. Legjavuk bozótharcos volt, többé-kevésbé magányos partizán, kuruc ellenálló, így-úgy rejtőzködő, fegyverzetét önmegvalósítással álcázó szabadságharcos. Tudták, hogy a megbocsátáshoz és szeretettséghez is küzdelem révén lehet és kell eljutni, a megszentelt harcot pedig roppant változatos formákban úgy kellett megvívniuk, hogy közben családjukat és önmagukat eltartsák, lehetőleg börtönbe ne kerüljenek vagy – és erre már jóval nagyobb esély volt – teljes elhallgattatásba, partvonalra ne taszítottassanak. És egy-egy könyv honoráriumából egy évecskéig csak el lehetett éldegélni valahogy, tűrhetően fizettek a folyóiratok, a heti- és napilapok – mert igaz ugyan, hogy a legeslegfontosabb, a könyv, a saját könyv megjelenésére legtöbbször évekig várni kellett, de minimum öt-tíz ezres (sőt, általában jóval magasabb) példányszámban láttak napvilágot, és addig is tűrhető életnívón el lehetett lenni, nem napról napra élve, viszonylagos biztonságban, a magányos harcshoz méltó erőt és önbizalmat biztosítandó.

Nekünk, a pályát 1990 után kezdőknek persze mindez már az álmok birodalmába tartozik. Azoknak pedig az ambivalens keserűséggel történő visszarévedés tárgya mindez, akik már annak előtte is könyveket publikáltak, íróként voltak jelen a magyar életben. Az iszonyú kontraszt nemcsak roppant fájdalmas, de szinte elviselhetetlen lehet számukra, nem egy idősebb pályatárustól hallani két évtizede immár. A klasszikus Szabó Dezső-i igazságot, miszerint éhes hassal nem lehet a *Himnusz*t énekelni, úgy lehetne kiegészíteni-továbbfejleszteni: a kifizetetlen számlákkal küszködődő szellemi szabadságharcos majdnem olyan abszurdum, mint az arab mészáros a mekkai zarándoklaton. A kézirat leadása után igen gyorsan, alig egy-két hónap alatt maximum ezer-ezeröttszáz példányban megjelent művekért sajtósági tiszteletdíjként kapott száz-kétszáz példánnyal

meg ki lehet állni a körútra, mondjuk a Nyugati pályaudvar elé. Mint az a bánatos, viharvert öregúr, akit már vagy két hónapja figyelek: nyilván valahogyan, de valószínűleg gyorsan sikerült kinyomtattatnia a Gulagon eltöltött éveinek szörnyűségeiről beszámoló kötetét, s árulgatja épp úgy, mint a másik pályaudvar, a Keleti környékén az erdélyi cigányok a távcsövet meg a karórát. Hogy ez a totális kiszolgáltatottság kin mennyit ront, mit torzít, milyen károkat okoz az alkotó emberi pszichében – kinek-kinek tapasztalati tényeire, netán önvizsgálatára bízom...

Ami az orvosok, mentők, gondozók seregét, azaz a könyvek megszületésénél így-úgy bábáskodók regimentjét illeti – az annyira szegény, amennyire posztkommunista időkben egy kelet-közép-európai templom egere lehet. Ma a magyarországi kiadók egyik – hangsúlyozom: csak egyik – fele máról holnapra él, és nem tudni, mi tartja életben igazából: az ügybuzgalom, néhány tehetősebb ember jóindulata vagy az a bizonyos szerencse, amely nemcsak vak, de legtöbbször süket is. Tavaly nyáron, a magyarországi változások hajnalán a *Magyar Hírlap*ban körkérdest intéztünk néhány nemzeti szellemű kiadó vezetőjéhez, ugyan mondanák meg, mit várnak, mit remélnek, mit szeretnének. A válaszokból kikerekedett kép hűen tükrözi a helyzetet – de ami ennél is nagyobb baj, az azóta eltelt esztendő után sem igen lehet újat mondani: a pénztelenség, az állami támogatás szinte teljes hiánya és legfőképpen a terjesztőkkel fennálló, enyhén szólva gengszterfilmek hatalmi alá-fölérendeltségi relációit tükröző viszony gyakorlatilag változatlan. Az egyik kiadó vezetője úgy fogalmazott: újra kellene gondolni a kiadók és nagykereskedők kapcsolatát, és el kellene érni, hogy a velük között szerződések ne lehessenek diktátumok, amelyekben a nagykernek csak jogai, a kiadónak csak kötelezettségei vannak. A terjesztés egyik legvérlázítóbb anomáliája, hogy a kereskedő teljesen önhatalmúlag szűkítheti a kiadó kínálatát, különféle álüzeti humbuggal erre-arra hivatkozva korlátozhatja bizonyos művek átvételét, terjesztését, a példányszámról nem is beszélve. Elképesztő, de a kiadónak, amely a szerzővel „megszülte” a könyvet, a világon semmiféle beleszólása nincs abba, hogy könyveit hány boltban „terítik”. És ezt a totális kiszolgáltatottságot csak tovább fokozzák a kiadó- és terjesztéspolitikai már eleve, mondhatnám ab ovo – vagy gonoszkodva és holmi ősrégi „kapcsolati tőkékre” utalva, ab ávó – fennálló brancsszempontjai, a diszkrimináció roppant változatos alkalmazási formái. A sort még jócskán folytathatnánk. Hogy mindez a könyv – az értékes könyv – ellenében történik, aligha kell bizonygatni. Ezért olyan a plázákban található könyvesboltok és a hatalmas könyváruházak választéka, ezért olyan polcaik, állványaik összetétele, „beosztása”, összetétele, felépítése – amilyen... Hogy az úgynevezett írói szekértáborok – már ez is hazugság, a mi oldalunkon egy rozszant bricska sincs, amott meg Mercedesekkel furikáznak – ezek a széttagoltságot erősítő és egyben jelképező képződmények közül milyen keresztapai módszerekkel segítik egymást a tökéletesen prostituálódott és ellenséges másik oldalon és mennyire balfácán, tehetetlen, saját keserű levében fővő és önbizalom nélküli az innenső térfél: már szükségtelen részletezni. Miként a magukat riszáló irodalmi hímrinyók egészen eredeti módon undorító univerzumát sem kell jobban bemutatni vagy emerről az oldalról a meg nem értett zseniségük exhibicionizmusában pompázó egyedeket, akik félrevonulnak és démoni méltóságukban megsértve, szomorúan pipáznak, mint Leila, az arab démon, akinek műsorszámát kissé népszerűtlenné tette az a közismert tény, hogy ötvenedik életévét már régebben betöltötte. Az ilyen és hasonló kreatúrák között pedig hiú és magabízón, képükön a keresztapák örök

ellenszenves somolygásával ott feszítenek a háttérben azok, akik a cui prodest? kérdésre hanyag eleganciával odavethetnék: hát nekünk, uraim. Nekünk áll érdekünkben mindez. És a 451 *Fabrenbeit* könyvégető parancsnokának utódaiként mi jól tudjuk, hogy a könyvek kezelhetetlenné és számunkra antiszociálissá teszik az embereket, így hát kézbe vettük végre a dolgot: éppen ideje volt...

Amivel e helyzetben kénytelenek vagyunk szembesülni: a romlás, a hanyatlásvégi Róma szörnyű kísérteteinek frontális zombitámadása. Truffaut már negyvenegynéhány évvel ezelőtt tudta, hogy háború lesz, és ez a harc nem fog gyorsan véget érni. Csapataink még mindig harcban állnak, akár a helyén a kormány, akár nem. A Bajza utca 18-at, a legújabb kori magyar történelem legendás bázisát, ha megtépázottan is, de tartjuk. És véle mindazt, amit Truffaut is tudott, és Tamási Áron is, aki a Magyar Írószövetség legnagyobb doku-mentumában 1956. december 29-én mindannyiunk nevében úgy fogalmazott: jóslatot csak „dicső költőink élő szelleme és az örök emberi igazság nevében” tehetünk, miközben „gondozni és védeni fogjuk a magyarság szellemét”, mert „egyedül így leszünk méltók a nagy elődökhöz, és egyedül így válhatunk a következő nemzedékek érdemes hőseivé”.

Jóslatra most itt nemigen vállalkozhatunk. Sőt: bárki azt mondhatja e fejtegetések után, hogy hiszen nem mondtam, nem írtam semmi igazán újat, sőt, voltaképpen felaláltam a kanálban a mélyedést, hiszen mostanra ezek az állapotok, helyzetjelentések és a belőlük levont és levonható következtetések, gondolatok evidenciák immár. Meglehet. Ám egy filmtörté-
neti klasszikustól, tudjuk, sohasem árt tanulni. Könyvemberekké kell váljunk.

DOMONKOS LÁSZLÓ (1951) Budapesten élő író, közíró, esszéista. Korábban a Duna Televízió szerkesztőjeként dolgozott. Legutóbbi kötetei: *Az elfelejtett parancsnok – Kratochvíl Károly élete* (2010), *A kicserélt város – Fiume: volt és van* (2010).